

UŽÍVÁNÍ NELEGÁLNÍCH DROG MEZI DOSPÍVAJÍCÍMI V ČR: SOUČASNÉ TRENDY VE VÝVOJI SITUACE

Pavla Chomynová¹⁾ – Kateřina Grohmannová²⁾
– Viktor Mravčík³⁾

ÚVOD

Česká republika patří dlouhodobě mezi země s vysokou mírou prevalence zkušeností s nelegálními drogami v obecné (dospělé) populaci (EMCDDA, 2018), ale současně i mezi dospívajícími (The ESPAD Group, 2016, WHO, 2016), a to zejména pokud jde o užívání konopných látek (tj. marihuany nebo hašiše). Užívání návykových látek v období dospívání s sebou přináší řadu rizik v oblasti zdraví i v oblasti sociálního vývoje jednotlivce a současně zvyšuje riziko výskytu negativních zdravotních a sociálních důsledků v dospělosti (Kabiček a kol., 2010; Anderson et al., 2017). Na úrovni jednotlivce, rodiny i společnosti existuje řada rizikových faktorů (Jessor, 1991; Jessor et al., 1995, Frisher et al., 2007, Gabrhelík, 2016), které mohou u dospívajících přispět k začátku a rozvoji užívání návykových látek nebo dalších forem rizikového chování, např. šikany, agresivního chování, kriminálního jednání, rizikového sexuálního chování, sebepoškozování nebo sebevražedným úmyslům (Kabiček, 2014, Dolejš a kol., 2014, Zemanová – Dolejš, 2015, Dzúrová a kol., 2015), případně k rozvoji tzv. syndromu rizikového chování v dospívání (Jessor, 1993; Kabiček, 2014).

Užívání návykových látek u dospívajících je běžně monitorováno prostřednictvím školních průřezových dotazníkových studií, z nichž nejvýznamnější v evropském kontextu je Evropská školní studie

o alkoholu a jiných drogách (ESPAD), která poskytuje srovnatelné údaje o rozsahu kouření, konzumace alkoholu a užívání nelegálních drog mezi šestnáctiletými studenty napříč evropskými zeměmi již od roku 1995 (The ESPAD Group, 2016; Hibell et al., 2012; Chomynová a kol., 2014). Hlavním cílem projektu ESPAD je podat přehled o rozsahu užívání návykových látek mezi mládeží a porovnat výsledky se situací v ostatních evropských zemích. Dalším cílem projektu je sledovat trendy ve vývoji situace od roku 1995 a analyzovat základní kontextové vztahy u vybraných indikátorů návykového chování (Hibell, 2014). Výsledky následně slouží také pro evaluaci strategií protidrogové politiky na evropské i národní úrovni a přípravu akčních plánů, které definují konkrétní opatření v oblasti prevence a léčby užívání návykových látek (Hibell, 2013).

Informace o výskytu rizikového chování jsou k dispozici také z dalších školních studií s celonárodním nebo regionálním pokrytím, např. ze studie HBSC (WHO, 2016; Kalman a kol., 2015) nebo studií zaměřených na osobnostní rysy a výskyt rizikových forem chování českých adolescentů (Dolejš a kol., 2018, Skopal a kol., 2014). Tyto studie jsou však často zaměřeny na mladší věkovou skupinu a z návykových látek pokrývají zejména oblast kouření tabáku a konzumace alkoholu; z nelegálních drog se zaměřují pouze do určité míry na zkušenosti s konopnými látkami.

Cílem tohoto článku je podat přehled o situaci v oblasti užívání nelegálních drog mezi dospívajícími v České republice na základě výsledků studie ESPAD realizované v roce 2015 a validační studie ESPAD

- 1) Národní monitorovací středisko pro drogy a závislosti, Praha; Národní ústav duševního zdraví, Klecany; Klinika adiktologie, 1. lékařské fakulty Univerzity Karlovy a Všeobecné fakultní nemocnice v Praze
- 2) Národní monitorovací středisko pro drogy a závislosti, Praha; Národní ústav duševního zdraví, Klecany; Institut pro kriminologii a sociální prevenci, Praha
- 3) Národní monitorovací středisko pro drogy a závislosti, Praha; Národní ústav duševního zdraví, Klecany; Klinika adiktologie, 1. lékařské fakulty Univerzity Karlovy a Všeobecné fakultní nemocnice v Praze

realizované v roce 2016 a popsat trendy sledované v ČR v posledních 20 letech.

METODY

Vzorek

Studie ESPAD je průřezovým dotazníkovým šetřením v běžné školní populaci, cílovou skupinou projektu ESPAD jsou studenti, kteří v roce sběru dat dosáhnou 16 let; do výběrového souboru jsou v ČR tedy zařazeny 9. třídy základních škol a 1. ročníky všech typů středních škol. Výběr jednotlivých škol a tříd je prováděn metodou vícestupňového náhodného výběru tak, aby jejich výsledné zastoupení podle typu školy bylo reprezentativní pro zastoupení škol v ČR. Sběr dat probíhá na vybraných školách v celých třídních kolektivech, a to prostřednictvím dotazníku v tištěné formě. Vyplněné dotazníky respondenti odevzdávají v neoznačených obálkách tak, aby byla zajištěna jejich anonymita. Účast ve studii je dobrovolná, studenti jsou informováni o tom, že mohou odmítnout účast ve studii. Administraci dotazníků zajišťují asistenti výzkumu z agentury pověřené terénním sběrem dat, učitelé jsou ve třídách přítomni, ale do sběru dat nezasahují. Data jsou sbírána v celých třídách bez ohledu na věk narození respondentů, po ukončení sběru dat asistenti výzkumu odesílají dotazníky k dalšímu zpracování; v průběhu celého sběru dat nemají zástupci školy přístup k jednotlivým dotazníkům. Data nejsou analyzována na úrovni jednotlivých tříd ani škol s ohledem na zajištění anonymity respondentů, nejnižší jednotkou zpracování dat jsou kraje ČR. Pro analýzu hlavních výsledků jsou vybíráni jen respondenti narození v určitém roce, a to v souladu s mezinárodními doporučeními projektu (*Hibell, 2014; The ESPAD Group, 2016*).

Dotazník studie ESPAD je založen na jednotném mezinárodním dotazníku. Dotazník v roce 2015 pokrýval výskyt kouření, zkušenosti s konzumací alkoholu a míru jeho užívání, včetně rizikových forem pití alkoholu, a zkušenosti mládeže s užitím nelegálních drog, včetně kontextu jejich užití. Zároveň byl zjišťován způsob trávení volného času šestnáctiletých, prospěch ve škole a záškoláctví, subjektivně vnímaná dostupnost legálních a nelegálních drog, vnímání rizik spojených s konzumací návykových látek a míra kontroly ze strany rodičů apod. Navíc byl mezi povinné otázky přidán modul zaměřený na hraní počítačových a hazardních her a trávení času na internetu a na sociálních sítích. Průměrná doba vyplňování dotazníku byla v ČR 46 minut.

V České republice studii ESPAD zaštiťovalo dlouhodobě Psychiatrické centrum Praha, od roku 2015 jeho nástupnická instituce Národní ústav duševního zdraví. Od roku 2003 je do realizace projektu zapojeno Národní monitorovací středisko pro drogy a závislosti a projekt je financován z rozpočtu Úřadu vlády České republiky.

Rozsah výběrového souboru, reprezentativního pro populaci 16letých studentů podle typu školy v ČR, se dlouhodobě pohybuje mezi 2,5–4,0 tisíci dotázaných, do poslední vlny studie v roce 2015 se zapojilo celkem 2783 studentů z celkem 209 náhodně vybraných základních a středních škol v celé ČR. Srovnání počtu respondentů a škol zapojených do projektu v jednotlivých letech podává Tab. 1.

S ohledem na poměrně překvapivé výsledky svědčící o výrazné změně trendů hlavních sledovaných indikátorů ve studii ESPAD 2015 byla na jaře 2016, tedy přibližně rok po sběrné fázi studie ESPAD, provedena opakovaná studie s cílem ověřit výsledky

Tab. 1: Počet respondentů v jednotlivých letech realizace studie ESPAD

Sample size in the respective years of ESPAD data collection

	1995	1999	2003	2007	2011	2015	2016
Počet respondentů / Number of respondents	2 962	3 579	3 172	3 901	3 913	2 738	2 741
Počet zapojených škol / Number of participating schools	134	131	294*	351*	364*	209	115

Pozn.: * V letech 2003–2011 byl počet škol navýšen tak, aby výsledný datový soubor umožňoval také regionální srovnání rozdílů v rámci ČR.

Note: * In 2003–2011 the number of participating schools was increased in order the resulting data set would enable to compare differences by region in the Czech Republic.

Zdroj: Evropská školní studie o alkoholu a jiných drogách (ESPAD).

Source: European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs (ESPAD).

zjištěné ve studii ESPAD 2015. Opakovaná studie 2016 použila reprezentativní výběr škol konstruovaný obdobně jako studie ESPAD 2015; výběrový soubor studie v roce 2016 tvořilo 2471 studentů ve věku 15–16 let ze 115 základních škol a středních škol všech typů.

Sledované ukazatele

Užívání drog je hodnoceno prostřednictvím míry prevalence, tj. podílu respondentů, kteří uvedli užití nelegální drogy alespoň jednou v životě (celoživotní prevalence), aktuální užívání (prevalence užití v posledních 12 měsících) a užití v horizontu posledního měsíce (prevalence užití v posledních 30 dnech).

Podrobněji je v tomto textu sledována zkušenost s užitím konopných látek, extáze, pervitinu a amfetaminů, heroínu nebo jiných opiátů; prevalence užití ostatních nelegálních drog je uvedena pouze pro zarámování situace. Data týkající se užití nelegálních drog v posledních 12 měsících (a posledních 30 dnech) nejsou dostupná pro všechny vlny studie ESPAD od roku 1995 – otázka na aktuální užívání nelegálních drog (s výjimkou konopných látek) nebyla do dotazníku studie zařazena pokaždé a podrobnější informace o aktuálním užívání jsou dostupné až od roku 2003.

Data byla analyzována v programu IBM SPSS Statistics 25, pro hodnocení aktuálního užívání drog a změn v jednotlivých letech byl spočítán 95% interval spolehlivosti (95% CI). Rozdíly podle pohlaví byly testovány prostřednictvím χ^2 testu nezávislosti ($p < 0,05$).

VÝSLEDKY

Celoživotní prevalence užití nelegálních drog

Alespoň jednu zkušenost s užitím nelegální drogy v životě uvedlo v roce 2015 celkem 37,4 % dotázaných šestnáctiletých studentů. Nejčastěji se jednalo o konopné látky (marihuanu nebo hašiš) (36,8 % studentů), užití jiné nelegální drogy bylo na řádově nižší úrovni – užití jiné než konopné drogy uvedlo 7,0 % respondentů. Druhou nejčastěji uváděnou nelegální drogou

byly halucinogeny (LSD a jiné halucinogeny) (3,8 %), následované halucinogenními houbami (3,3 %) a extází (2,7 %).

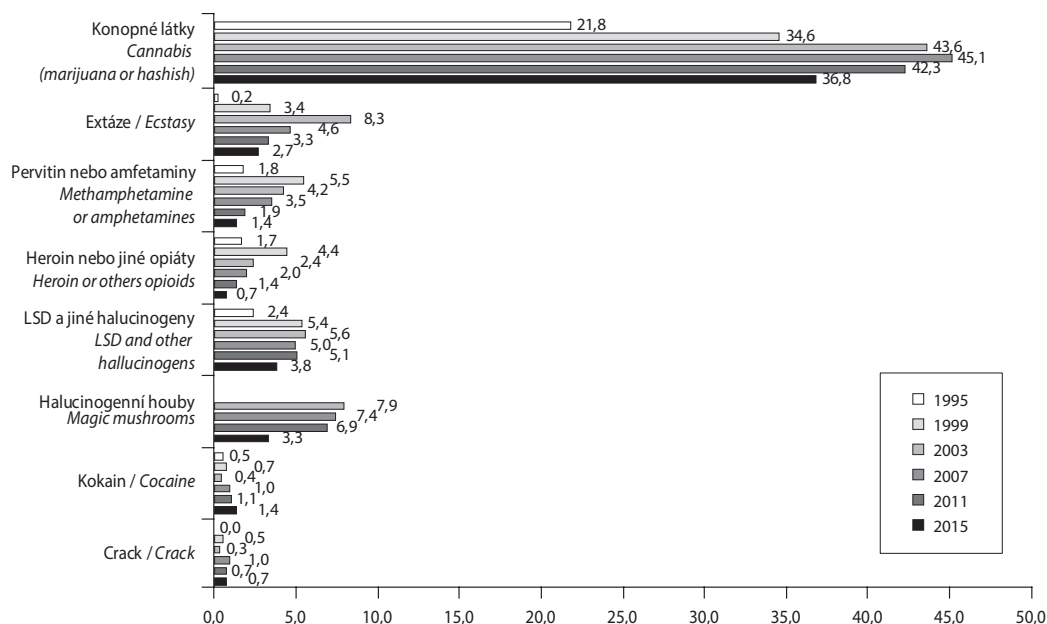
Zkušenost s užitím pervitinu, amfetaminů nebo kokainu uvedlo méně než 1,5 % dotázaných, užití heroínu nebo jiných opiátů méně než 1 % respondentů. V roce 2015 byly poprvé do studie zahrnuty také nové psychoaktivní látky (tzv. nové drogy⁴⁾) – zkušenost s jejich užitím uvedlo 6,5 % dotázaných. Zkušenost s těkavými látkami mělo v roce 2015 celkem 5,7 % studentů a s anabolickými steroidy 3,3 %, léky se sedativním účinkem užilo 15,7 % studentů.

Zatímco mezi roky 1995 a 2003 byl sledován výrazný nárůst zkušeností studentů s užitím konopných látek (z 21,8 % v roce 1995 na 43,6 % v roce 2003), mezi roky 2003 a 2007 se situace stabilizovala (45,1 %). V roce 2011 byl poprvé zaznamenán pokles celoživotní prevalence na 42,3 %, následovaný dalším poklesem (na 36,8 %) v období 2011–2015. U ostatních nelegálních drog byl sledován pokles celoživotní prevalence již od roku 2003; uváděné zkušenosti s užitím pervitinu a heroínu klesají dokonce již od roku 1999 (Graf 1). Jedinou nelegální drogou, kde byl v posledních letech zaznamenán mírný nárůst, je kokain, nicméně zkušenosti s užitím kokainu zůstávají i nadále na nízké úrovni – zatímco do roku 2011 uvádělo zkušenost s jeho užitím méně než 1 % respondentů (1,1 % v roce 2011), v roce 2015 to bylo 1,4 % studentů.

Užívání nelegálních drog je dlouhodobě vyšší mezi chlapci, ovšem v posledních letech dochází k vyrovnávání rozdílů mezi chlapci a dívkami. V roce 2015 byla poprvé sledována vyšší prevalence zkušeností s užitím nelegálních drog mezi dívkami, a to zejména v případě konopných látek (37,5 % dívek a 36,1 % chlapců). Mírně vyšší zkušenosti uváděly dívky také v případě LSD a jiných halucinogenů (4,0 % dívek a 3,6 % chlapců) a pervitinu (1,7 % dívek a 1,0 % chlapců), rozdíly však nebyly statisticky významné ($p > 0,05$), viz Tab. 2. Významné rozdíly byly v roce 2015 sledovány pouze v případě užití sedativ (signifikantně vyšší mezi dívkami) a anabolických steroidů (vyšší mezi chlapci).

4) Jde o látky, které mají podobné účinky jako nelegální drogy, vyskytují se ve formách bylinných směsí, prášku, tablet apod. a bývají často nabízeny prostřednictvím internetu. Bývají nabízeny pod různými jmény (např. Funky, El Magico, Spice, El Padrino), chemickými názvy nebo zkratkami, příkladem jsou také poppers, ketamin, GBL, mefedron, pentedron, MDPV, apod.

Graf 1: Trendy v užívání nelegálních drog v letech 1995–2015 – celoživotní prevalence, obě pohlaví celkem (%) / Trends in the use of illicit drugs in 1995–2015, lifetime prevalence, total for both sexes

Zdroj: Evropská školní studie o alkoholu a jiných drogách (ESPAD).

Source: European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs (ESPAD).

Tab. 2: Celoživotní prevalence užívání nelegálních drog podle pohlaví v r. 2015 (%)

Lifetime prevalence of the use of illicit drugs by sex in 2015 (%)

Droga / Illicit drug	Chlapci / Boys	Divky / Girls	Celkem / Total	p
Jakákoliv nelegální droga / Any illicit drug	36,7	38,1	37,4	0,240
Jakákoliv nekonopná droga / Any illicit drug other than cannabis	7,2	6,7	7,0	0,316
Konopné látky / Cannabis (marijuana or hashish)	36,1	37,5	36,8	0,080
Extáze / Ecstasy	3,4	2,0	2,7	0,048
Pervitin / Methamphetamine	1,0	1,7	1,4	0,315
Amfetaminy / Amphetamine	0,7	1,0	0,9	0,580
Heroin nebo jiné opiáty / Heroin or others opioids	1,0	0,4	0,7	0,156
LSD a jiné halucinogeny / LSD and other hallucinogens	3,6	4,0	3,8	0,690
Halucinogenní houby / Magic mushrooms	3,6	3,0	3,3	0,622
Kokain / Cocaine	1,5	1,3	1,4	0,176
Crack / Crack	0,7	0,6	0,7	0,200
Sedativa / Sedatives	10,7	20,5	15,7	0,000
Těkavé látky / Inhalants	5,5	5,9	5,7	0,863
Anabolické steroidy / Anabolic steroids	4,0	2,6	3,3	0,017
Nové drogy / New psychoactive substances (NPS)	6,0	7,0	6,5	0,002

Zdroj: Evropská školní studie o alkoholu a jiných drogách (ESPAD).

Source: European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs (ESPAD).

Validizační studie ESPAD v r. 2016 potvrdila výsledky zjištěné ve studii ESPAD 2015 – srovnání základních indikátorů poskytuje Tab. 3. Pokud jde o nelegální drogy, studenti v roce 2016 opět nejčastěji uváděli zkušenosti s užitím konopných látek, užívání ostatních nelegálních drog zůstává na řádově nižší úrovni. Výsledky současně naznačují, že trendy v oblasti užívání návykových látek mezi

16letými studenty sledované v l. 2011–2015 dále pokračovaly i v r. 2016 – na příkladu celoživotní prevalence zkušeností s konopnými látkami je patrné, že nadále pokračoval trend poklesu sledovaný již od r. 2007, k poklesu došlo shodně u chlapců a dívek a potvrdil se tak i trend postupného vyrovnávání rozdílů v užívání návykových látek mezi pohlavími (Graf 2).

Tab. 3: Celoživotní prevalence užití nelegálních drog v roce 2016 podle pohlaví – srovnání se studií ESPAD 2015 (%) / Lifetime prevalence of the use of illicit drugs by sex in 2016, comparison to the ESPAD 2015 (%)

Droga / Illicit drug	Validizační studie ESPAD 2016			ESPAD 2015
	Chlapci / Boys (n = 1 317)	Dívky / Girls (n = 1 154)	Celkem* / Total* (n = 2 471)	Celkem / Total (n = 2 738)
Konopné látky / Cannabis (marijuana or hashish)	32,7	31,1	32,0	36,8
Extáze / Ecstasy	3,7	2,9	3,3	2,7
Pervitin a amfetaminy / Methamphetamine and amphetamines	1,1	1,4	1,2	1,4
Kokain / Cocaine	1,5	1,5	1,5	1,4
Heroin a jiné opiáty / Heroin and others opioids	1,2	0,9	1,1	0,7
LSD / LSD	3,6	3,1	3,4	3,8
Halucinogenní houby / Magic mushrooms	4,3	3,2	3,8	3,3
Anabolické steroidy / Anabolic steroids	3,1	2,4	2,8	3,3
Těkavé látky / Inhalants	7,1	6,4	6,8	5,7
Sedativa / Sedatives	10,7	19,4	14,7	15,7

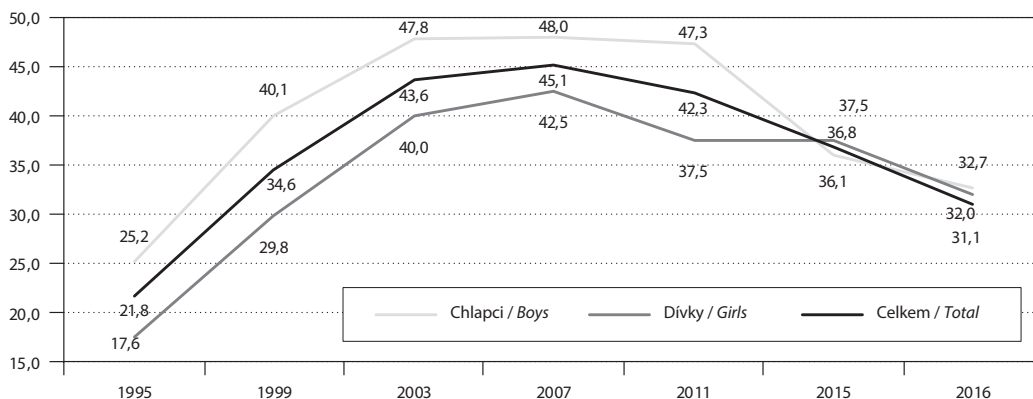
Pozn.: *Rozdíly mezi pohlavími se v roce 2016 neprokázaly jako statisticky významné ($p > 0,05$), výjimkou byla celoživotní prevalence užití sedativ. Note: *In 2016 differences between sexes did not prove to be statistically significant ($p > 0,05$). The lifetime prevalence of the use of sedatives made the only exemption.

Zdroj: Evropská školní studie o alkoholu a jiných drogách (ESPAD).

Source: European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs (ESPAD).

Graf 2: Trendy v celoživotní prevalenci užití konopných látek v letech 1995–2016 podle pohlaví (%)

Trends in lifetime prevalence of the use of cannabis by sex in 1995–2016 (%)

Zdroj: Evropská školní studie o alkoholu a jiných drogách (ESPAD).

Source: European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs (ESPAD).

Aktuální užívání nelegálních drog

Aktuální situaci a trendy v oblasti užívání drog lépe odrážejí ukazatele zkušeností v horizontu posledních 12 měsíců. V případě respondentů studie ESPAD lze navíc vzhledem k jejich věku předpokládat, že převážná část zkušeností s užitím nelegálních drog se odehrála právě v posledním roce.

V posledním roce užilo nějakou nelegální drogu 27,7 % dotázaných. Konopné látky užila více než čtvrtina studentů (27,0 %), polovina z nich je užila i v posledních 30 dnech (téměř 12,8 % všech respondentů). Extázi i LSD nebo jiné halucinogeny užilo v posledních 12 měsících shodně 1,7 % šestnáctiletých, užití jiných nelegálních drog uvedlo méně než 1 %

Tab. 4: Užití vybraných nelegálních drog v posledních 12 měsících a posledních 30 dnech podle pohlaví (%)

Prevalence of the use of selected illicit drugs by sex in the last 30 days and frequency of the use of selected illicit drugs in the last 12 months (%)

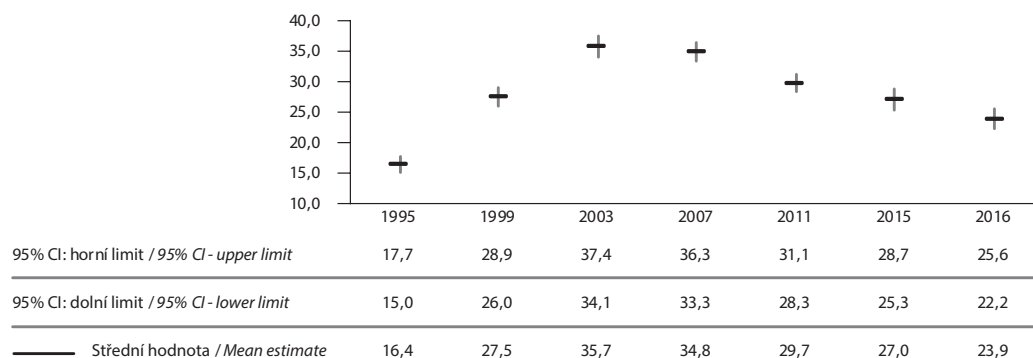
Aktuální užívání / Current use	Užití v posledních 12 měsících Used in the last 12 months				Užití v posledních 30 dnech Used in the last 30 days			
	Chlapci Boys	Dívky Girls	Celkem Total	p	Chlapci Boys	Dívky Girls	Celkem Total	p
Jakákoliv nelegální droga / Any illicit drug	26,7	28,6	27,7	0,150	14,3	12,5	13,4	0,091
Jakákoliv nekonopná droga Any illicit drug other than cannabis	4,2	3,5	3,8	0,188	2,1	1,5	1,8	0,130
Konopné látky / Cannabis (marijuana or hashish)	25,8	28,2	27,0	0,133	13,5	12,2	12,8	0,385
Extáze / Ecstasy	1,9	1,6	1,7	0,282	0,8	0,4	0,6	0,503
Pervitin / Methamphetamine	0,7	0,9	0,8	0,667	0,4	0,4	0,4	0,267
Amfetaminy / Amphetamines	0,4	0,3	0,4	0,142	0,3	0,1	0,2	0,484
Heroin nebo jiné opiáty / Heroin or others opioids	n.a.	n.a.	n.a.	–	n.a.	n.a.	n.a.	–
LSD a jiné halucinogeny LSD and other hallucinogens	1,7	1,7	1,7	0,548	0,8	0,9	0,8	0,535
Halucinogenní houby / Magic mushrooms	1,2	1,0	1,1	0,319	0,4	0,3	0,4	0,354
Kokain / Cocaine	1,1	0,6	0,8	0,354	0,5	0,1	0,3	0,155
Crack / Crack	0,4	0,4	0,4	0,154	0,3	0,0	0,1	0,245

Zdroj: Evropská školní studie o alkoholu a jiných drogách (ESPAD), rok 2015..

Source: European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs (ESPAD), year 2015..

Graf 3: Trendy v aktuálním užívání konopných látek v letech 1995–2016 (%)

Trends in the current use of cannabis in 1995–2016 (%)

Pozn.: 95% CI odpovídá 95% intervalu spolehlivosti.

Note: 95% CI refers to the 95% confidence interval.

Zdroj: Evropská školní studie o alkoholu a jiných drogách (ESPAD).

Source: European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs (ESPAD).

studentů (Tab. 4). Prevalence užití nelegálních drog v horizontu posledních 30 dní byla mezi šestnáctiletými na minimální úrovni. Podrobnější analýza ukázala, že rozdíly mezi chlapci a dívkami nebyly statisticky významné u žádné ze sledovaných nelegálních drog.

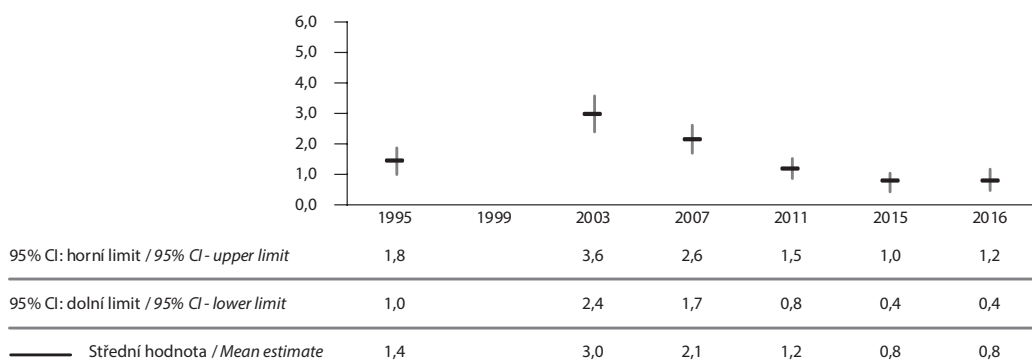
V roce 2016 uvedlo užití konopných látek v horizontu posledních 12 měsíců celkem 23,9 % dotázaných (24,1 % chlapců a 23,6 % dívek), užití ostatních nelegálních drog bylo stejně jako v roce 2015 na minimální úrovni. Užití konopných látek

v posledních 30 dnech uvedlo 10,2 % studentů (12,0 % chlapců a 8 % dívek).

V období 1995–2003 byl sledován signifikantní nárůst aktuálního užívání konopných látek mezi studenty; a to na více než dvojnásobnou úroveň (Graf 3). V dalším období se situace stabilizovala a mezi roky 2007–2011 rozsah aktuálního užívání konopí mezi dospívajícími významně poklesl; k dalšímu, již statisticky nevýznamnému, poklesu došlo mezi roky 2011–2015 a dále 2015–2016.

Graf 4: Trendy v aktuálním užívání pervitinu nebo amfetaminů v letech 1995–2016 (%)

Trends in current methamphetamine and amphetamines use in 1995–2016 (%)

Pozn.: Aktuální užívání pervitinu nebo amfetaminů nebylo v roce 1999 zahrnuto do dotazníku. 95% CI odpovídá 95% intervalu spolehlivosti.

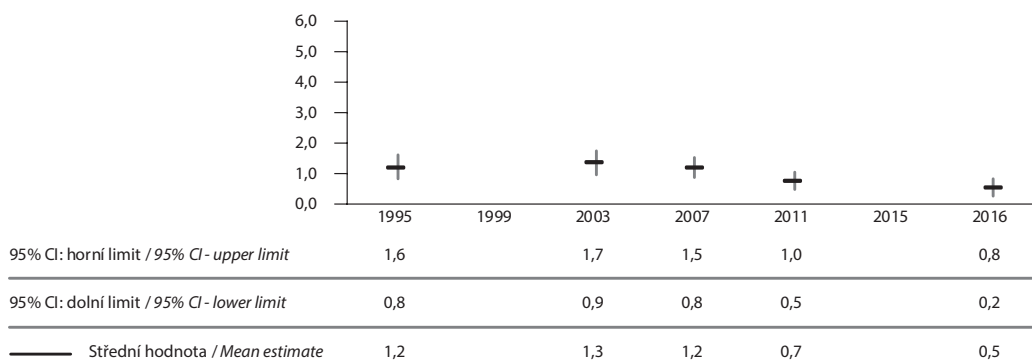
Note: The current use of methamphetamine or amphetamines was not included in the questionnaire in 1995. 95% CI refers to the 95% confidence interval.

Zdroj: Evropská školní studie o alkoholu a jiných drogách (ESPAD).

Source: European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs (ESPAD).

Graf 5: Trendy v aktuálním užívání heroinu a jiných opiátů v letech 1995–2016 (%)

Trends in the current use of heroin and other opioids in 1995–2016 (%)

Pozn.: Aktuální užívání heroinu a jiných opiátů nebylo v roce 1999 a 2015 zahrnuto do dotazníku. 95% CI odpovídá 95% intervalu spolehlivosti.

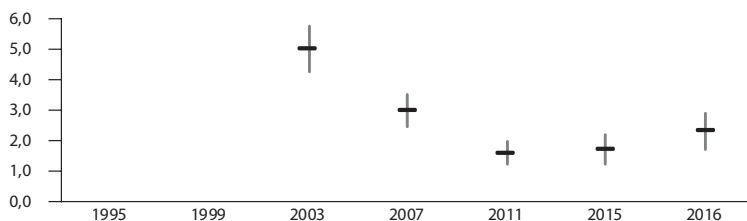
Note: The current use of heroin and other opiates was not included in the questionnaire in 1995. 95% CI refers to the 95% confidence interval.

Zdroj: Evropská školní studie o alkoholu a jiných drogách (ESPAD).

Source: European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs (ESPAD).

Graf 6: Trendy v aktuálním užívání extáze v letech 2003–2016 (%)

Trends in the current use of ecstasy in 2003–2016 (%)

95% CI: horní limit / 95% CI - upper limit

95% CI: dolní limit / 95% CI - lower limit

— Střední hodnota / Mean estimate

Pozn.: Aktuální užívání extáze se sleduje pravidelně až od roku 2003. 95% CI odpovídá 95% intervalu spolehlivosti.**Note:** The current use of ecstasy has been measured regularly since 2003. 95% CI refers to the 95% confidence interval.**Zdroj:** Evropská školní studie o alkoholu a jiných drogách (ESPAD).**Source:** European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs (ESPAD).

Obdobný trend lze sledovat i v případě aktuálního užívání pervitinu (a amfetaminů) a heroínu (nebo jiných opiátů). Po nárůstu rozsahu zkušeností v 90. letech minulého století se situace stabilizovala a trend se obrátil, přičemž významný pokles byl zaznamenán zejména mezi roky 2007–2011 (Graf 4 a Graf 5). Rozsah aktuálního užívání pervitinu i heroínu je na řádově jiné úrovni v porovnání s konopnými látkami; podle poslední vlny studie byla prevalence aktuálního užívání těchto látek pod hranici 1 %. V případě extáze došlo k signifikantnímu poklesu aktuálního užívání již v období 2003–2007, stejně jako k dalšímu poklesu v následujícím období (Graf 6). V současné době se rozsah aktuálních zkušeností s extází mezi studenty pohybuje na úrovni 1,7–2,3 %, oproti roku 2011 jde o mírný nesignifikantní nárůst v uváděných zkušenostech.

DISKUZE

Výsledky Evropské školní studie o alkoholu a jiných drogách z roku 2015 ukázaly, že nejčastěji užitou nelegální drogou mezi českými studenty jsou konopné látky (36,8 % studentů), následované LSD a jinými halucinogeny (3,8 %), halucinogenními houbami (3,3 %) a extází (2,7 %). Výsledky validizační studie z roku 2016 tyto údaje potvrdily. V evropském kontextu jsou zkušenosti českých šestnáctiletých s užitím konopných látek v životě i v prevalenci jejich

aktuálního užívání jedny z nejvyšších – zkušenosti v ČR uvádí výrazně více studentů než v pořadí druhé Francii nebo Monaku (31 %) a dvakrát více ve srovnání s celoevropským průměrem (16 %). V případě zkušenosti s užitím jiných než konopných drog vykazují čeští studenti míry prevalence srovnatelné s průměrem evropských zemí (5–6 %) (The ESPAD Group, 2016).

Dlouhodobé trendy mezi českými 16letými naznačují, že mezi roky 1995 a 2003 byl sledován výrazný nárůst zkušeností studentů s užitím konopných látek (z 22 % na 44 %), mezi roky 2003 a 2007 se situace stabilizovala a od roku 2011 sledujeme pokles zkušeností s konopnými látkami. U ostatních nelegálních drog byl sledován pokles celoživotní prevalence již od roku 2003. Pokles zkušeností s užitím konopných látek potvrzují i další rozsáhlé studie realizované v posledních letech, např. podle výsledků studie HBSC poklesla zkušenost 15letých školáků s konopnými látkami z 31 % v roce 2010 na 24 % v roce 2014 (Csémy a kol., 2016; Kalman a kol., 2015; Kázmér a kol., 2017) a podle výsledků celonárodní studie s využitím výzkumného nástroje VRCHA poklesla mezi 11–15letými žáky zkušenost s konopnými látkami z 10,9 % v roce 2014 na 8,5 % v roce 2017 (Skopal a kol., 2014; Dolejš a kol., 2018).

Užívání nelegálních drog je dlouhodobě vyšší mezi chlapci, ovšem v posledních letech dochází podle studie ESPAD k vyrovnávání rozdílů mezi chlapci

a dívkami, přičemž tento trend je výrazný především u konopných látek (zkušenost uvedlo 32,7 % chlapců a 31,1 % dívek). Obdobné trendy zaznamenala také studie HBSC v roce 2014, kdy zkušenost uvedlo 22,8 % chlapců a 23,2 % dívek (Csémy a kol., 2016). V evropském kontextu však nelze trendy u indikátorů užívání nelegálních drog zobecnit – v posledních letech se ukazuje, že v zemích s historicky nízkou prevalencí užívání konopných látek byl sledován v posledním období (tj. mezi roky 2011–2015) postupný nárůst, zatímco v zemích s vyšší mírou užívání konopných drog v roce 2011 byl v posledních letech zaznamenán spíše pokles (The ESPAD Group, 2016; Kraus a kol., 2018).

Všechny dostupné reprezentativní školní studie v ČR ukazují, že zkušenosti dospívajících s nelegálními drogami jsou ve většině případů omezené na konopné látky (tj. marihuanu nebo hašiš) – zkušenosti s užitím jiných nelegálních drog se vyskytují na řádově nižší úrovni (Mravčík a kol., 2018). Existují však skupiny mládeže ve zvýšeném riziku, které vykazují několikanásobně vyšší míru zkušeností s užíváním nelegálních drog ve srovnání s běžnou školní populací – např. příslušníci etnických skupin, sociálně vyloučených lokalit, mládež v dětských domovech nebo výchovných ústavech, nebo klienti nízkoprahových zařízení pro děti a mládež (NZDM) (Mravčík a kol., 2016).

V souvislosti s poklesem výskytu užívání návykových látek u české mládeže je potřeba zmínit také to, že v posledních letech dochází ke změnám v životním stylu mládeže a ve způsobu trávení volného času, a to zejména ve spojení s používáním internetu a sociálních sítí (Chomynová a kol., 2016). Dospívající tráví méně času s vrstevníky venku, a naopak více času ve virtuálním prostoru, resp. doma, kde je nižší pravděpodobnost užívání návykových látek. Na druhou stranu se však v souvislosti s používáním nových technologií, trávením času na internetu prostřednictvím počítače či chytrého telefonu objevují jiná rizika jako např. pokles pohybové aktivity nebo kyberšikana. Obdobné závěry vycházejí také z informací o výskytu a způsobu řešení různých forem rizikového chování na školách, které potvrzují, že v posledních letech dochází k poklesu míry řešení problémů spojených s užíváním návykových látek, naopak k nárůstu dochází v případě agrese a šikany (Mravčík a kol., 2018; Dolejš a kol., 2018). Mezi další faktory, které přispívají k tomu, že míra užívání návykových látek mezi českými adolescenty

je aktuálně nižší než dříve, jsou sociokulturní změny (přitažlivost užívání návykových látek pro adolescenty obecně klesla), vyšší míra rodičovské kontroly a také vyšší míra expozice preventivním programům. Je také možné, že došlo k posunu prvních zkušeností s návykovými látkami do pozdějšího věku, což by byl dobrý výsledek sám o sobě (Chomynová a kol., 2016).

Studie ESPAD má obdobně jako další školní dotazníkové studie metodologická omezení. V první řadě pokrývají pouze mládež, která je v době sběru dat přítomná v běžných školách, a tudíž nepokrývá mládež, která již ukončila školní docházku nebo záškoláky, ani studenty speciálních škol, výchovných a diagnostických ústavů nebo studenty škol, kde výuka probíhá v jiném jazyce než češtině. Dále jde o tzv. self-reported odpovědi do dotazníkového formuláře, které obecně bývají zatíženy informačním bias, ale výpovědi studentů mohou být v případě užívání nelegálních drog podhodnocené také proto, že studenti nemají např. dostatečnou důvěru v anonymitu šetření.

ZÁVĚR

Studie ESPAD zaznamenává v posledních letech pokles míry zkušeností českých dospívajících s nelegálními drogami, zejména s konopnými látkami, které patří dlouhodobě k nejčastěji užívaným nelegálním drogám mezi českými dospívajícími. Současně se mění i dlouho pozorované vzorce v rozdílech mezi pohlavími, dochází k postupnému vyrovnávání v prevalenci zkušeností s drogami u chlapců a dívek. V evropském kontextu však i přes sledované pozitivní trendy zůstávají zkušenosti českých dospívajících s návykovými látkami nadprůměrné.

Pravidelný monitoring situace a trendů v oblasti užívání návykových látek mezi dospívajícími má velký význam pro nastavení protidrogové politiky v ČR, zejména pak pro formulaci konkrétních preventivních opatření a aktivit, jejichž cílem je předejít užívání návykových látek mezi mládeží a/nebo oddálit začátek jejich užívání, a tedy snížit dopady užívání na individuální úrovni i na úrovni společnosti.

DEDIKACE

Tento článek byl podpořen projektem č. LO1611 za finanční podpory MŠMT v rámci programu NPU I. a programem institucionální podpory UK Progres č. Q06/LF1.

Literatura

- Anderson, P. et al. 2017. *The New Governance of Addictive Substances and Behaviours*, Oxford: Oxford University Press.
- Csémy, L. – Kázmér, L. – Dvořáková, Z. 2016. *Užívání návykových látek mezi dětmi školního věku: Výsledky studie HBSC 1994–2014*. Příspěvek přednesený na semináři Společnosti pro návykové nemoci ČLS JEP, Praha, 6. dubna 2016.
- Dolejš, M. – Skopal, O. – Suchá, J., et al. 2014. *Protektivní a rizikové osobnostní rysy u adolescentů*, Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Dolejš, M. – Zemanová, V. – Vavrysová, L. 2018. *Standardizační studie na populaci českých adolescentů ve věku 11–19 let z roku 2017*: Ne publikováno.
- Džúrová, D. – Csémy, L. – Spilková, J. – Lustigová, M. 2015. *Zdravotně rizikové chování mládeže v Česku*, Praha: Státní zdravotní ústav.
- EMCDDA 2018. *European Drug Report 2018. Trends and development*. Lisbon: EMCDDA.
- Frisher, M. et al. 2007. *Predictive factors for illicit drug use among young people: a literature review*. London: Research Development and Statistics Directorate, Home Office.
- Gabrhelík, R. 2016. *Prevence užívání návykových látek jako vědní disciplína a její aplikace v praxi*, Praha: Klinika adiktologie 1. lékařské fakulty Univerzity Karlovy v Praze a Všeobecné fakultní nemocnice v Praze.
- Hibell, B. 2013. *The 2012 ESPAD Impact Survey*. Lisbon: EMCDDA.
- Hibell, B. 2014. *Overview of the ESPAD Project: Background, Methodology and Organisation. The ESPAD Handbook, Section 2*. Lisbon: EMCDDA.
- Hibell, B. et al. 2012. *The 2011 ESPAD Report. Substance Use Among Students in 36 European Countries*. Stockholm: Swedish Council for Information on Alcohol and Other Drugs (CAN).
- Chomynová, P. – Csémy, L. – Grolmusová, L. – Sadílek, P. 2014. *Evropská školní studie o alkoholu a jiných drogách (ESPAD): Výsledky průzkumu v České republice v roce 2011*. Praha: Úřad vlády České republiky.
- Chomynová, P. – Csémy, L. – Mravčík, V. 2016. *Evropská školní studie o alkoholu a jiných drogách (ESPAD) 2015. Zaostřeno*, 14, s. 1–16.
- Jessor, R. 1991. Risk behavior in adolescence: A psychological framework for understanding and action. *Journal of Adolescent Health*, 12, s. 597–605.
- Jessor, R. 1993. Problem behavior theory. 1, s. 872–877.
- Jessor, R. et al. 1995. Protective Factors in Adolescent Problem Behavior: Moderator Effects and Developmental Change. *Developmental Psychology*, 31, s. 923–933.
- Kabičák, P. – Sulek, Š. – Mizerová, L. 2010. Syndrom rizikového chování v dospívání (možnosti efektivní prevence v oblasti abúzu návykových látek). *Pediatric pro praxi*, 11, s. 46–48.
- Kabičák, P., Hamanová, J., Csémy, L. et al. 2014. *Rizikové chování v dospívání a jeho vztah ke zdraví*, Praha: Nakladatelství Triton.
- Kalman, M. a kol. 2015. *Národní zpráva o zdraví a životním stylu dětí a školáků na základě mezinárodního výzkumu uskutečněného v roce 2014 v rámci projektu "Health Behaviour in School-aged Children: WHO Collaborative Cross-National study (HBSC)"*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Kázmér, L. a kol. 2017. Trends in Lifetime Cannabis Use Among School-aged Children from 2002 to 2014. *Central European Journal of Public Health*, 25 (Suppl 1), S47–S50.
- Kraus, L. et al. 2018. 'Are The Times A-Changin'? Trends in adolescent substance use in Europe. *Addiction*, 113, s. 1317–1332.
- Mravčík, V. (ed.) 2016. *Výroční zpráva o stavu ve věcech drog v České republice v roce 2015*, Praha: Úřad vlády České republiky.
- Mravčík, V. (ed.) 2018. *Výroční zpráva o stavu ve věcech drog v České republice v roce 2017*, Praha: Úřad vlády České republiky.
- Skopal, O. – Dolejš, M. – Suchá, J. 2014. *Vybrané osobnostní rysy a rizikové formy chování u českých žáků a žákyně*, Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- The ESPAD Group 2016. *ESPAD Report 2015. Results from the European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- WHO 2016. *Growing up unequal: Gender and socioeconomic differences in young people's health and well-being. Health Behaviour in School-aged Children (HBSC) Study: International Report From The 2013/2014 Survey*. Copenhagen: WHO Regional Office for Europe.
- Zemanová, V. – Dolejš, M. 2015. *Životní spokojenost, sebehodnocení a výskyt rizikového chování u klientů nízkoprahových zařízení pro děti a mládež*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.

SOUHRN

Užívání návykových látek v období dospívání přináší řadu rizik v oblasti zdraví i sociálního vývoje jednotlivce a současně zvyšuje výskyt negativních zdravotních a sociálních důsledků v dospělosti. Nejvýznamnější studií, která v evropském kontextu poskytuje srovnatelné údaje o rozsahu kouření, konzumace alkoholu a užívání nelegálních drog mezi šestnáctiletými studenty, je *Evropská školní studie o alkoholu a jiných drogách (ESPAD)*. Cílem článku je na základě výsledků studie ESPAD podat přehled o situaci v oblasti užívání nelegálních drog mezi dospívajícími v České republice a popsat trendy sledované v ČR v posledních 20 letech.

Nejčastěji užitou nelegální drogou mezi českými studenty byly v r. 2015 konopné látky (36,8 % studentů), následované LSD a jinými halucinogeny (3,8 %), halucinogenními houbami (3,3 %) a extází (2,7 %). Dlouhodobé trendy naznačují, že mezi roky 1995

a 2003 byl sledován výrazný nárůst zkušeností studentů s užitím konopných látek (z 21,8 % na 43,6 %), mezi roky 2003 a 2007 se situace stabilizovala a od roku 2011 sledujeme pokles zkušeností s konopnými látkami. U ostatních nelegálních drog byl sledován pokles celoživotní prevalence již od roku 2003. Současně se v posledních letech mění i dlouho pozorované vzorce v rozdílech mezi pohlavími, dochází k postupnému vyrovnávání v prevalenci zkušeností s drogami u chlapců a dívek. V evropském kontextu však i přes sledované pozitivní trendy zůstávají zkušenosti českých dospívajících s návykovými látkami nadprůměrné. Pravidelný monitoring situace a trendů v oblasti užívání návykových látek mezi dospívajícími má velký význam pro nastavení protidrogové politiky v ČR a konkrétních opatření a aktivit v oblasti prevence.

SUMMARY

Substance use in adolescence brings a wide range of harms for the health and social development of an individual, and increases the risk of adverse health and social consequences in the adulthood. *The European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs (ESPAD)* is one of the most important projects focusing on the extent of tobacco, alcohol and illicit drug use among 16-year-old students in Europe. The aim of the paper is, based on the ESPAD study results, to summarize the situation and trends in illicit drug use among Czech adolescents in the last 20 years.

Cannabis was the most widely illicit drug reported by Czech adolescents in 2015 (36.8% students reported having tried cannabis in lifetime), followed by LSD and other hallucinogens (3.8%), hallucinogenic mushrooms (3.3%) and Ecstasy (2.7%). Trends

in the long run suggest significant increases in cannabis prevalence between 1995 and 2003 (from 21.8% to 43.6%), stabilization of the situation between 2003 and 2007, and gradual decline in cannabis use since 2011. In case of other illicit drugs, declines have been observed already since 2003. At the same time, patterns of substance use have changed recently, long-term differences seen between boys and girls have declined. Even though positive trends in substance use have been observed, the reported experience of Czech adolescents with substance use has stayed above the European average. Regular monitoring of the situation and trends in substance use among adolescents is important for the setting of drug policy in the Czech Republic and for the implementation of preventive measures and activities.